

Puolueiden kannatuspohja talouden rakennemuutoksessa

HANNA WASS

GLOBALISAATIO JA talouden rakennemuutos ovat viimeisen parinkymmenen vuoden aikana muokanneet perusteellisesti tuotantotapoja, työvoiman kysyntää ja eri ammattialojen luonnetta.¹ Yhteiskuntaan on syntynyt uudenlaisia jakolinjoja, jotka vaikuttavat kansalaisten sosiaaliin identiteetteihin ja heidän näkemyksiinsä paikastaan yhteiskunnassa. Osalle ihmisistä maailma on avoin: kansallisvaltioiden rajat ovat menettäneet pitkälti merkityksensä, teknologiset innovaatiot tarjoavat uusia mahdollisuuksia ja omalle ammattitaidolle riittää työmarkkinoilla kysyntää. Samanaikaisesti yhteiskunnassa on useita ryhmiä, joiden elämää varjostaa huoli työpaikan säilymisestä, toimeentulon turvaamisesta ja lasten pärjäämisestä. Näihin jakolinjoihin ei päästä kiinni pelkästään perinteisillä sosioekonomisen aseman mittareilla vaan kyse on myös omakohtaisesta kokemuksesta: kuulunko globaalin uusjaon voittajiin vai häviäjiin?

Talouden globaali rakennemuutos heijastuu myös puoluekenttään ja puolueiden voimasuhteisiin yhtäältä äänestäjien poliittisten identiteettien ja valintojen ja toisaalta puo-

lueiden ohjelmallisen asemoitumisen kautta. Puoluekentällä tapahtunut myllerrys ja sitä ilmentävät yllätykselliset vaalitulokset tulevat ymmärrettävimmäksi, kun niitä tarkastellaan äänestäjien toimeentulossa ja työllisyydessä tapahtuneen kehityksen kautta. Tältä osin ehkä keskeisin tekijä on perinteisen luokkajaon murtuminen ja poliittisesti vahvasti organisoituneiden ryhmien supistuminen. Maataloudessa työskentelevien osuus on Suomessa enää alle viisi prosenttia ja teollisuus- ja rakennusalalla työskentelevien alle viidennes. Suuri osa työvoimasta toimii nykyisin erilaisissa yksityisen ja julkisen sektorin palvelutehtävissä. Tämä on asettanut yhteiskuntaluokkien ja puolueiden välisen sidoksen käymistilaan. Puoluekenttä pysyi vakaana niin kauan kun jokaiselle yhteiskuntaluokalle oli tarjolla »oma« puolue äänitorvekseen ja etujensa ajajaksi. Kun yhä suuremman osa äänestäjäkunnasta siirtyi poliittisesti monimuotoiseen keskiluokkaan, alkoi myös luokkapohjainen äänestäminen hiipua.

Vaikka äänestyskoppisiin ei mennä enää ensisijaisesti työntekijänä tai maanviljelijänä mielessä kokemus oman ryhmän jaetuista eduista, sosioekonomisella asemalla on edelleen poliittista merkitystä. Jakolinjat ovat kuitenkin siirtyneet yhteiskuntaluokkien väliltä yhä enemmän yhteiskuntaluokkien sisälle. Rakennemuutoksen tuottamat edut ja riskit vaihtelevat paljon ammattiryhmästä toiseen riippuen työtehtävistä ja niiden tekemiseen vaadittavista taidoista. Huomattava osa äänestäjistä työskentelee nykyisin vakituisen työsuhteen sijaan määräaikaisessa tai yhtä tavanomaisemmaksi käyvissä epätyypillisissä työsuhteissa, kuten vuokratyöntekijänä tai palkkatyön ja yrittämisen välimaastossa. Myös riski joutua

työttömäksi esimerkiksi automaatisaation tai tuotannon ulkomaille siirtämisen vuoksi vaihtelee huomattavasti eri ammattien välillä. Ammattirakenteeltaan yhä moninaisemmaksi käyvällä äänestäjäkunnalla on yhä moninaisempia odotuksia ja tarpeita eikä ole välttämättä selvää, mikä puolue niihin kykenisi parhaiten vastaamaan. Koulutustason noususta ja tiedon saatavuuden parantumisesta seurannut kognitiivinen mobilisaatio merkitsee puolestaan sitä, että äänestäjä tarvitsee yhä vähemmän puoluesamastumista kompassiksi poliittisessa maastossa navigoidakseen. Puoluekanta periytyy poliittisen sosialisaaion kautta sukupolvelta toiselle aiempaa harvemmin. Nämä kehityspiirteet ovat yhdessä muodostaneet otolliset olosuhteet liikkuvan äänestämisen voimakkaalle kasvulle. Suuri osa äänestäjistä valitsee nykyisin puolueensa vasta aivan vaalipäivän alla, puntaroi useamman vaihtoehdon välillä ja päättyy eri puolueeseen kuin mitä on aikaisemmin äänestänyt.²

Äänestäjien sosioekonomisen pohjan moninaistuminen ja eriytyminen ovat synnyttäneet paineita puolueiden ideologiselle asemoitumiselle: miten puolueet kykenevät kehittymään äänestäjäkunnan mukana? Pitkään näytti siltä, että syvistä historiallisista juuristaan huolimatta puoluekenttä on yllättävän uudelleenmuovautuva. Eurooppalainen puoluejärjestelmä muodostui 1800-luvun loppupuolella neljästä eri ulottuvuudesta koostuvaan poliittiseen tilaan: 1) uskonto, 2) keskusta vs. periferia, 3) kaupunki vs. maaseutu ja 4) pääoma vs. työntekijät. Tunnetun jäätyshypoteesin (engl. *freezing hypothesis*) taustalla oli oletus siitä, että ainoastaan näitä jakolinjoja heijastavilla puolueilla on mahdollisuus menestyä

poliittisessa kilpailussa. Jakolinjat sulautuivat myöhemmin osin yhteen muodostaen sosioekonomisen (vasemmisto-oikeisto) ja sosiokulttuurisen (konservatiivi-liberaali) ulottuvuuden. Poliitiikka ja puolueiden välinen kilpailu on jäsentynyt näiden kahden akselin muodostaman nelikentän mukaisesti käytännössä kaikissa läntisissä demokratioissa, vaikka niiden sisällössä ja painotuksissa onkin ollut huomattavaa vaihtelua eri maiden välillä.

Puolueiden kannatuspohja alkoi muuttua muotoaan 1970-luvulta lähtien. Arvomuutos kohti jälkimaterialismia synnytti eräänlaisen »hiljaisen vallankumouksen«, jonka myötä poliittiselle asialistalle nousi uudentyypisiä kysymyksiä, kuten ympäristönsuojelu ja vähemmistöjen oikeudet. Puoluekenttä alkoi pirstaloitua uusien puolueiden ilmaantumisen myötä. Pohjoismaissa syntyivät ensimmäiseksi kristillisdemokraattiset puolueet 1960- ja 1970-luvuilla, joita seurasivat oikeistopopulistiset puolueet 1970-luvulla ja myöhemmin vihreät 1980-luvulla. Puoluekentän uudelleenmuotoutuminen ei kuitenkaan kyennyt tyydyttämään kaikkia äänestäjiä vaan osa alkoi irtaantua kokonaan edustuksellisen demokratian sisällä tapahtuvasta politiikasta. Tämä on näkynyt ennen kaikkea äänestämättä jättämisenä, mikä on yleistynyt voimakkaimmin heikompiosaisen yhteiskuntaryhmien keskuudessa. Puolueiden ote äänestäjistä on ylipäänsä höllentynyt, mikä on saanut aikaan vilkkaan keskustelun koko puoluedemokratian kriisistä. Puolueiden vieraantumisen äänestäjäkunnastaan on katsottu olevan ainakin osin seurausta niiden muuttumisesta sisäisesti hierarkkiseksi, ammatteisiksi vaaliorganisaatioiksi, joita ei kiinnosta enää käydä

aktiivista vuoropuhelua »kentän« eli puolueen ydinkannattajakunnan muodostavien ryhmien kanssa.

Toisaalta osa äänestäjäkunnasta on vieraantunut puolueista siksi, että he eivät koe enää »oman« puolueensa ajavan ryhmänsä etuja. Tämä koskee erityisesti vasemmistopuolueita, jotka ovat kokeneet yhdentyypin gentrifikaation: niiden kannatuspohja on kokenut muodonmuutoksen matalasti koulutetuista »sinikaulusammateista« korkeasti koulutettuihin »valkokaulusammatteihin«. Suomessa Vasemmistoliitto on tästä kehityksestä havainnollinen esimerkki. Sekä työntekijöiden että ainoastaan perusasteen koulutuksen saaneiden osuus puolueen äänestäjistä puolittui vuosien 2011 ja 2015 eduskuntavaalien välillä.³ Syy ei liene se, että vasemmistopuolueet olisivat tarkoituksellisesti kääntäneet selkänsä perinteisille kannattajilleen, mutta ne eivät myöskään ole pystyneet muotoilemaan tasa-arvoa edistävää agenda globaalin rakennemuutoksen oloissa ja tarjoamaan siten vallitsevalle markkinaliberalismille varteenotettavaa vaihtoehtoa. Tämä on jättänyt monet talouden rakennemuutoksen tallomiksi itsensä kokemat äänestäjät poliittisesti kodittomiksi.

Globalisaation häviäjiksi identifioituneiden äänestäjien irtaantuminen vasemmistopuolueista on tarjonnut kasvumahdollisuuden oikeistopopulistisille puolueille. Oikeistopopulismien vetovoima ei kuitenkaan rajoitu vain perinteiseen työväestöön vaan se on vähitellen alkanut puhutella myös niitä keskiluokkaan kuuluvia äänestäjiä, jotka kokevat taloudellisen asemansa ja hyvinvointinsa uhatuksi. Tällä on huomattava poliittinen merkitys, sillä keskiluokka on ollut perinteisesti sekä vakauttava voima että muutoksen moottori.

Mikäli keskiluokka kokee, että se ei enää saa poliittisesta järjestelmästä irti samaa kuin aikaisemmin tai mitä sille kuuluisi, poliittiset valtasuhteet voivat vaihtua dramaattisestikin.

Taloustieteilijä Branko Milanovicin tunnetun elefanttikäyrän mukaan keskiluokan liikehdintä selittyy pitkälti länsimaiden keskiluokan palkkakehityksen ja suhteellisen ostovoiman hiipumisella samanaikaisesti, kun kehittyvien maiden kansalaiset ovat alkaneet vaurastua nopeasti ja toisaalta kuulu länsimaiden ylempään keskiluokkaan ja rikkaisiin on pidentynyt tulo- ja varallisuuserojen kasvun myötä. Keskiluokan turhautumista kuvaa eräänlainen tunneliefekti, jossa suhtautumista taloudelliseen eriarvoisuuteen verrataan ruuhkassa istumiseen: toisten ryhmien etenemistä on helpompi kestää, mikäli voi luottaa siihen, että pääsee itsekin pian niiden imuun mukaan ja osaksi suotuisasta talouskehityksestä. Eri maista saadut tutkimustulokset ovat osoittaneet, että juuri tulotason tai työllisyystilanteen heikentyminen tai sen uhka ovat yhteydessä oikeistopopulististen puolueiden kannatukseen. Vastaava havainto on tehty myös Suomen osalta.

Euroopassa keskiluokan protestimielialaa on kasvattanut myös vuoden 2018 finanssikriisiä seurannut tiukan talouskurin politiikka. Tyytymättömyys oman maan hallitukseen ja EU:n toimiin talouskriisin hoitamisessa on osin kanavoitunut Espanjan Podemosin, Irlannin Sinn Féinin ja Italian Viiden tähden liikkeen kaltaisten vasemmistopopulististen puolueiden äänestämiseen. Vasemmistopopulististen puolueiden kannattajakunta eroaa paitsi yhteiskunnallisilta näkemyksiltään myös taustaltaan oikeistopopulististen puolueiden kannattajista. Vasemmistopopulististen puolueiden

kannattajat ovat monesti nuoria kaupunkilaisia siinä missä oikeistopopulististen puolueiden perinteinen kannatus on keskittynyt taajamien liepeillä asuvaan, varttuneempaan ja matalammin koulutettuun väestöön. Suomi on tältä osin muodostanut kiinnostavan poikkeuksen, kun Perussuomalaiset ovat pyrkineet tarjoamaan vasemmisto–oikeisto-jaon ylittävän, EU- ja globalisaatiokriittisen vaihtoehdon äänestäjille, mikä on kaventanut kysyntää erillisen vasemmistopopulistisen puolueen syntymiselle.

Kun puolueet käyvät yhä kireämpää kilpailua liikkuvista äänestäjistä, ne pyrkivät vetoamaan ohjelmillaan hyvinkin erityyppisiin äänestäjäryhmiin. Oikeistopopulististen puolueiden osalta yksi mahdollinen kasvusuunta on pyrkiä suuntaamaan viestiään yhä selvemmin »statusahdistuneelle«, omasta ja lastensa tulevaisuudesta huolehtivalle keskiluokalle. Näin ollaan nopeasti tilanteessa, jossa keskusta–vasemmisto -puolueet tavoittelevat korkeasti koulutettua, globalisaatiosta ja teknologisesta kehityksestä monella tapaa hyötyneitä mutta samalla tulonjakoon myönteisesti suhtautuvia äänestäjiä, ja keskusta–oikeisto -puolueet vauraita, tulonjakoon varauksellisemmin suhtautuvia äänestäjiä. Tämän kaltaisessa edustuksellisessa »työnjaossa« on olennaista se, että globalisaation vahvoiksi voittajiksi itsensä mieltävät tulevat edustetuiksi samojen puolueiden kautta kuin ennenkin eikä tarvetta uuden puolueen etsimiseen synny.

Oikeistopopulististen puolueiden osalta keskeinen kysymys liittyy siihen, missä määrin ne edustavat enää ohjelmiltaan alkuperäistä globalisaation häviäjiksi itsensä mieltävää ja usein matalasti koulutettua ja pienituloista äänestäjäkun-

taansa, ja miltä osin taas vauraampaa, mutta oman asemansa heikkenemistä pelkäävää keskiluokkaa. Tällä on merkitystä niin poliittisen edustuksen toteutumisen kuin yhteiskuntarauhan kannalta. Mikäli talouden rakennemuutoksessa tappiolle jääneet ryhmät kokevat, että sen enempää perinteinen vasemmisto kuin itsensä alun perin vakiintuneen järjestelmän haastajiksi profiloineet populistiset puolueet eivät välitä heistä, pettymys voi saada monenlaisia ilmenemismuotoja. Yksi vaihtoehto on täydellinen politiikasta vetäytyminen, jolloin äänestäminen keskittyy yhtä voimakkaimmin hyväosaisille, joiden etuja poliittisen päätöksentekoprosessin tuotokset jo nykyiselläänkin parhaiten ajavat. Vastaavatyypisistä poliittisen edustuksen elitisoitumisesta on tehty havaintoja useasta eri maasta. Toinen vaihtoehto on, että protesti kohdistuu edustuksellisen järjestelmän ulkopuolelle sen sijaan, että politiikan muotoja ja sisältöjä pyrittäisiin uudistamaan parlamentaaristen instituutioiden kautta. Myös tästä on nähty erilaisia esimerkkejä, kuten keltaliivien mielenosoitukset Ranskassa.

Äänestäjäkunnan hajoaminen suurista yhteiskuntaluokista ammatteihin perustuviin mikroloukkiin mahdollistaa myös yhä kohdistetumpien poliittisten viestien räätälöimisen. Puolueet ovat osanneet tarkkanäköisesti havaita, että äänestäjien näkemykset eri yhteiskunnallisista kysymyksistä saattavat muodostaa yllättäviäkin yhdistelmiä. Pitkään oletettiin, että vasemmisto–oikeisto-ulottuvuus ja sosio-kulttuurinen ulottuvuus muodostavat nelikentän, jonka eri lohkoihin äänestäjät arvojensa ja asenteidensa mukaisesti sijoittuvat. Ehkä tunnetuin kuvaus tästä nelikentästä

on GAL–TAN -ulottuvuus (green-alternative-libertarian/traditional-authoritarian-nationals). Äänestäjillä on kuitenkin monenlaisia limittäin ja lomittain sijoittuvia sosiaalisia identiteettejä ja sitä kautta keskenään osin kilpailevia tai muuten »epäloogisia« intressejä. Äänestäjä saattaa olla esimerkiksi keski-ikäinen, ylemmän korkeakoulututkinnon suorittanut kristitty mies, joka asuu pientaloalueella suuren asutuskeskuksen läheisyydessä. Vuoden 2019 eduskuntavaaleissa Perussuomalaiset kykenivät puhuttelemaan tämän tyyppistä äänestäjää tekemällä ilmastonmuutoksen hillitsemisestä sosiokulttuuriselle ulottuvuudelle kuuluvan arvokysymyksen ohella myös taloudellisen kysymyksen, jossa asettuivat vastakkain kaupungin keskustassa asuvien »ituhippien« ja taajamien yksityisautoilijoiden elämäntapa. Myös Perussuomalaisten »hyvinvointisovinismi« eli sosiaalietuuskien tiukka rajaaminen ainoastaan Suomen kansalaisiin saattaa vedota suurituloisiin äänestäjiin, jotka suhtautuvat kriittisesti sosiaaliturvaan etenkin sen taloudellisten rasitusten ja yleisen passivoivan vaikutuksen vuoksi.

Vastaavasti Italian Viiden tähden liikkeen äänestäjäkunnassa yhdistyvät halu rajoittaa maahanmuuttoa ja parantaa seksuaalivähemmistöjen oikeuksia, mikä muodostaa GAL–TAN -tyyppiseen jaotteluun heikosti sopivan yhdistelmän. Poliittinen tila onkin muuttunut nelikentästä kapeammiksi lohkoiksi, jolloin parhaiten poliittisessa kilpailussa menestyvät puolueet, jotka kykenevät herkästi aistimaan äänestäjien asennemuutoksia ja huomioimaan ne politiikassaan. Suomen Perussuomalaisten tai Italian Viiden tähden liikkeen kaltaisten puolueiden strategiat osoittavat, että talou-

delliseen kehitykseen ja sosiaalisiin identiteetteihin nojaavat selitysmallit on hedelmällisintä nähdä pikemminkin toisiaan täydentävinä kuin vaihtoehtoisina tulkintoina puolueiden kannatuspohjassa tapahtuneiden muutosten kannalta. Poliitiikkaa nyt vahvasti leimaavissa identiteettipoliittisissa kulttuurisodissa on kyse toisistaan poikkeavista näkemyksistä sen osalta, millaista on hyvä elämä ja millainen yhteiskuntamalli sitä parhaiten edistää. Näihin nivoutuvat kuitenkin kiinteästi taloudelliseen hyvinvointiin liittyvät kysymykset siitä, kenellä on liikaa ja kenellä liian vähän. Suhtautuminen tulonjakoon ja laajemmin yhteisvastuuseen heijastaa paitsi äänestäjän taloudellista asemaa myös perustavanlaatuista arvopohjaa ja ihmiskuvaa. Syvimmillään politiikassa yhdistyvät nämä kaikki.